

مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی

مثل در قرآن کریم

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته فقه و معارف اسلامی

نگارش: محمد موسی رضایی (محسنی)

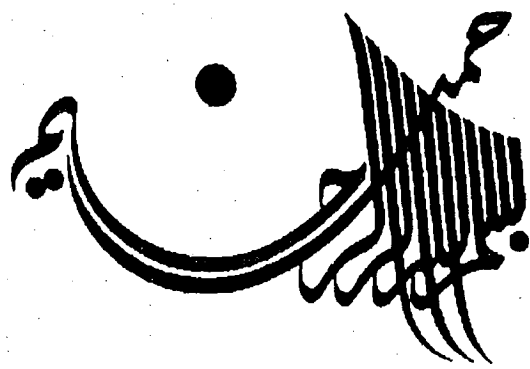
استاد راهنما: آقای دکتر سید احمد میر خلیلی

استاد مشاور: آقای سید عبدالرسول حسینی زاده

بهمن ۱۳۸۴

□ مسؤلیت مطالب مندرج در این پایان نامه به عهده نویسنده می باشد.

□ هرگونه استفاده از این پایان نامه با ذکر منبع، بلااشکال است و نشر آن در داخل کشور منوط به اخذ مجوز از مرکز جهانی علوم اسلامی است.

اهداء و تقدیم:

تقدیم به پیشگاه مقدس چهارده معصوم (ع) به ویژه سالار شهیدان حضرت سیدالشهداء ابا عبدالله الحسین (ع) که درس آزادی، آزادگی و مردانگی را به جهانیان داد و دین عزیز اسلام را یاری بخشید و همچنین تقدیم به ارواح بلند همه شهداء از صدر اسلام تا کنون و تقدیم به روح پدرم که در تعلیم و تربیت این حقیر نقشی اساسی داشتند و همواره از محضر ایشان کسب فیض نمودم و تقدیم به همه مریبان و هدایت گران به سوی سعادت خوشبختی.

تشکر و سپاس

حمد و سپاس خدای بی تمثیل را که بر بندگان خود منت نهاد و خلعت خلقت را بر آنان پوشید و قوه تفکر و تعقل را بر آنان ارزانی داشت، سلام و صلوات بر انبیاء عظام، که حجت ظاهری، به همراهی عقل به عنوان حجت باطنی از سوی حق جل و علا بسوی خلق گسیل شدند تا ارمغان قرب و وصال را به آنان هدیه نمایند، بویژه سرور آنان حضرت ختمی مرتبت محمد مصطفی صلی الله علیه و آله و درود بر اولیاء کرام و ائمه هدی از علی علیه السلام تا مهدی (عج) که وجودشان مصداق است از مثل اعلی برای آنانکه می خواهند رنگ و بوی الهی گیرند و سلام بر فاطمه علیها السلام که ام ابیها است و همسر علی علیه السلام و مادر یازده امام مقتدا و شمع جمع خلقت. از باب (من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق) و به رسم سپاس و قدردانی بر خود لازم می دانم از زحمات استاد محترم راهنما جناب حجة الاسلام والمسلمین دکتر سید احمد میر خلیلی که با راهنماییهای دلسوزانه و مشفقانه خود در مراحل مختلف این پایان نامه بر بنده منت نهاد و راهنمایی این پایان نامه را به عهده داشتند قدردانی و تشکر می نمایم و همچنین از استاد مشاور جناب حجة الاسلام والمسلمین سید عبدالرسول حسینی زاده که با کمال دقت و دلسوزی به عنوان استاد مشاور این رساله را مطالعه فرمودند. و از محضر ایشان استفاده بردیم تشکر و قدردانی نمایم، و همچنین از کلیه ای مسؤولین محترم مرکز جهانی علوم اسلامی خصوصاً مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی، و مسؤولین محترم بخش پایان نامه، که با طرح موضوع پایان نامه در حوزه دری جدید از علم و دانش را بروی طلاب باز نموده تشکر و قدردانی می شود.

در پایان از تمام دوستان که در تدوین این پایان نامه بنده را یاری رسانده اند کمال تشکر و

قدردانی می نمایم.

چکیده:

این رساله تحت عنوان مثل در قرآن کریم، ضمن بررسی آیات امثال و هدف از این آیات، به فوائد و ثمرات آن پرداخته است که دارای سه بخش و هر بخشی سه تا فصل که مجموعاً نه تا فصل می شود تنظیم شده است.

بخش اول مثل و جایگاه آن:

فصل اول، کلیات و طرح تحقیق که در این فصل به بیان مسئله ضرورت تحقیق، هدف تحقیق، سؤال اصلی و فرعی تحقیق، پیشینه تحقیق و تعاریف مفاهیم مثل همچون معنای لغوی و اصطلاحی مثل و اقسام مثل و مشتقات مثل پرداخته است.

فصل دوم، به اهمیت مثل به طور اختصار پرداخته است.

فصل سوم، به فوائد مثل که مثل چه نقش و فائده دارد پرداخته است.

بخش دوم: مثل در قرآن کریم

فصل اول، به اهمیت مثل در قرآن پرداخته است.

فصل دوم، به ویژگیهای مثل های قرآنی پرداخته که مثل های قرآن چه ویژگیهای دارد؟

فصل سوم، به انواع و اقسام مثل های قرآنی پرداخته که مثل های قرآنی چند نوع و دارای چه اقسامی می باشد؟

بخش سوم: مثل در نظام تربیتی قرآن کریم

فصل اول، به اهداف تربیتی تمثیلاتی پرداخته که هدف از مثل های قرآنی چیست؟ و چه اهدافی را دنبال می کند؟

در فصل دوم، به نمونه های کاربردی و عینی تربیتی تمثیلات قرآنی پرداخته به مثل های که به طور عینی در قرآن

آمده و جنبه های تربیتی فراوانی دارد به طور مفصل پرداخته شده است.

فصل سوم، به آثار تربیتی مثل های قرآنی و چگونگی تأثیر آن بر روی فرد و جامعه و کارایی آن در عرصه های

زندگی بشری پرداخته است.

در خاتمه: به طور گذرا جمع بندی و نتیجه گیری نهایی امثال قرآنی آمده است.

و در پایان هر فصل مطالب آن به طور خلاصه ارائه شده است.

کلید واژه های این پژوهش عبارتند از: مثل، مثل، تشبیه، شبیه، شبه، ضرب المثل، کنایه، داستان، قصه و اسطوره.

فهرست مطالب

- اهداء و تقدیم:
- تشکر و سپاس
- چکیده:

بخش اول: مثل و جایگاه آن

فصل اول: کلیات و مفاهیم

- ۱- مقدمه ۳
- ۲- طرح تحقیق ۸
- الف: بیان مسأله ۸
- ب: ضرورت تحقیق ۹
- ج: فرضیه تحقیق ۱۰
- د: هدف تحقیق ۱۰
- هـ: پرسش‌های تحقیق ۱۲
- سؤال اصلی تحقیق ۱۲
- سؤال‌های فرعی ۱۲
- و- پیشینه تحقیق ۱۲
- ک: روش تحقیق ۲۵
- مفاهیم ۲۶
- ۱- معنی لغوی مثل: ۲۶
- ۲- معنای اصطلاحی مثل: ۳۳

۳۷	اقسام مثل:.....
۳۸	۱- تمثيل بسيط:.....
۳۸	۲- تمثيل مركب:.....
۳۹	۳- مثل ساير يا ضرب المثل:.....
۳۹	۴- مثل قياسي يا تمثيل:.....
۳۹	۵- مثل تاريخ:.....
۳۹	۶- مثل خرافي:.....
۴۰	۷- مثل يا تمثيل رمزي:.....
۴۰	مشتقات مثل:.....
۴۱	۱- مثل:.....
۴۲	۲- مثال:.....
۴۲	۳- أمثل:.....
۴۲	۴- مثلي:.....
۴۲	۵- تمثال:.....
۴۴	خلاصه مطالب اين فصل:.....

فصل دوم: اهميت مثل

۴۷	۱- مثل بهترين وسيله براي تفهيم معاني.....
۴۷	۲- ايجاز و تأثير گذاري.....
۵۲	۳- اهميت مثل در روايات.....
۵۲	الف: حضرت عيسى ۷:.....
۵۳	ب: معصومين:.....
۵۷	خلاصه مطالب اين فصل:.....

فصل سوم: فوائد مثل

- ۱- ایجاز: ۵۹
- ۲- اشاره: ۵۹
- ۳- تأثیر گذاری در قلبها و دلها: ۵۹
- ۴- امثال مفاهیم و معانی معقول را به صورت محسوس ۵۹
- ۵- آشکار نمودن روحیات و تجربیات اقوام: ۶۰
- ۶- «پند در پرده کنایه» ۶۱
- ۷- آرایش کلام ۶۱
- ۸- خاموش ساختن افراد لجوج و عنود ۶۲
- فایده مثل از دیدگاه برخی از بزرگان: ۶۳
- خلاصه مطالب این فصل: ۶۶

بخش دوم: مثل در قرآن کریم

فصل اول: اهمیت مثل در قرآن کریم

۱. معنی مثل در قرآن ۷۰
- ۱- «شبيه و نظير»: ۷۰
- ۲- صفت: ۷۰
- ۳- عبرت: ۷۰
- ۴- عذاب: ۷۱
- ۵- سرگذشت: ۷۱
- ۶- سنن: ۷۱
- ۷- حکایت تمثیلی: ۷۱
- ۸- نمونه کامل: ۷۱

- ۷۴ ۲- واژه مثل در قرآن کریم
- ۷۹ ۳- جایگاه و اهمیت مثل در قرآن
- ۸۱ ۴- نقش مثلهای قرآنی در فهم معارف الهی
- ۸۵ ۵- اشاره به امثال قرآن در خود قرآن
- ۹۰ ۶- نهی از ضرب المثل برای خداوند در قرآن کریم
- ۹۴ ۷- امثال تورات و انجیل در قرآن کریم
- ۱۰۱ خلاصه مطالب این فصل:

فصل دوم: انواع مثل در قرآن

- ۱۰۶ ۱- امثال سائره:
- ۱۰۸ ۲- امثال واضحه (ظاهره):
- ۱۱۵ ۳- امثال کامن
- ۱۱۸ ۴- امثال تاریخی
- ۱۲۰ خلاصه مطالب این فصل:

فصل سوم: ویژگیهای مثل در قرآن کریم

- ۱۲۳ ۱- جامعیت و گستردگی
- ۱۲۶ ۲- سهولت و قابل فهم بودن
- ۱۳۰ ۳- تصویرگری مفاهیم و حیات بخشیدن به الفاظ
- ۱۳۳ ۴- استفاده از مظاهر و پدیده‌های طبیعی
- ۱۳۸ ۵- جمع بین معانی متفاوت که همگی صحیح و مقبولند
- ۱۴۰ ۶- ارتباط و هماهنگی با محیط
- ۱۴۳ ۷- تنوع اسلوب
- ۱۴۶ ۸- استفاده از مقابله و مقایسه:

- ۹- اعجاز در مثل قرآنی ۱۴۸
 خلاصه مطالب این فصل: ۱۵۴

بخش سوم: مثل در نظام تربیتی قرآن کریم

فصل اول: اهداف تربیتی مثل‌های قرآنی

- ۱- توجه دادن به ارزشها و بر حذر داشتن از زشتیها ۱۵۹
 الف) نمونه‌های از فضایل اخلاقی در مثل‌های قرآنی: ۱۵۹
 ۱- انفاق در راه خدا: ۱۵۹
 ۲- استقامت و پای مردی در راه هدف ۱۶۳
 ب- نمونه‌های از ردائل اخلاقی در مثل‌های قرآنی ۱۶۵
 ۱- عهد شکنی ۱۶۵
 ۲- غیبت ۱۶۸
 ۳- قساوت قلب ۱۷۰
 ۴- علم بی عمل ۱۷۱
 ج) اکنون نمونه‌هایی از مثل‌های که در قالب مقایسه آمده ۱۷۳
 ۱- تمثیل مؤمن و کافر به «زننده و مرده» ۱۷۳
 ۲- تمثیل مؤمن و کافر به «بینا و سمیع» و «کور و کر» ۱۷۴
 ۳- تمثیل مؤمن و کافر به «زمین حاصلخیز» و «زمین شوره زار» ۱۷۷
 ۴- تمثیل مؤمن و کافر به «راستان» و «کژان» ۱۷۹
 ۵- مقایسه «مؤمن» و «کافر» در تمثلاتی جامع ۱۸۰
 ۶- تمثیل موحد و مشرک به «بندگان با یک مولا و غلامی چند خواجه» ۱۸۲
 ۷- تمثیل موحد و مشرک به «توانمندی گویا» و «گنگی ناتوان» ۱۸۴
 ۲- نقش تمثلات قرآن کریم در تبیین حقایق غیبی ۱۸۶

- ۱- تمثیل ذات پاک خداوند به نور ۱۸۶
- ۲- تمثیل علم نامحدود و بی نهایت الهی ۱۸۹
- ۳- نقش تمثیلات قرآن در تبیین مبانی اعتقادی ۱۹۱
- ۱- تمثیل ایمان و کفر به «درخت پاک» و «درخت ناپاک» ۱۹۱
- ۲- تحقیر آرمانها و مبانی فکری و اعتقادی کفار و مشرکین ۱۹۴
- الف- طرد مبانی و اعتقادی کفار در تمثیلات قرآن ۱۹۵
- ۱- تمثیل اعمال کافران به خاکستری بر سینه تند باد ۱۹۵
- ۲- ترسیم اعمال کافران به سرابی در بیابان ۱۹۶
- ۳- تمثیل ورود کافران به بهشت ۱۹۸
- ب- طرد مبانی اعتقادی مشرکین در تمثیلات قرآن ۱۹۹
- ۱- تمثیل تکیه گاه سست مشرکین به لانه عنکبوت ۱۹۹
- ۲- تمثیل مشرکین به جوینده آبی که هرگز بدان نرسد! ۲۰۱
- ۳- تمثیل مشرکین به افرادی متحیر و سرگردان ۲۰۳
- خلاصه مطالب این فصل: ۲۰۶

فصل دوم: نمونه‌های عینی و کاربردی تربیتی مثل‌های قرآنی

- ۱- فقر و غنی ۲۱۱
- ۲- معیار ارزش ۲۱۵
- ۳- صبر و استقامت ۲۱۷
- ۴- آشکار نمودن اصالت حق و ناپایداری باطل ۲۱۹
- ۵- تبیین حقیقت دنیا و ناپایداری آن ۲۲۴
- ۶- امتحان برای آشکار نمودن گوهر حقیقت آدمی ۲۳۱
- ۷- انداز و تبشیر ۲۳۶

۲۴۳	۸- عبرت آموزی از وقایع و حوادث تاریخی و تبیین سنتهای الهی
۲۴۵	۱- عاقبت کفران نعمت
۲۴۷	۲- سرگذشت عبرت آموز:
۲۵۰	خلاصه مطالب این فصل:
فصل سوم: آثار تربیتی تمثیلات قرآنی	
۲۵۷	۱- تحول و تأثیرگذاری بر دلها
۲۶۳	۲- ایجاد نشاط و انبساط خاطر
۲۶۵	۳- برانگیختن قوای حسی در جهت اقناع عقلی
۲۷۲	۴- گسترش افق فکر و اندیشه انسان
۲۷۶	۵- رشد هماهنگ و متعادل غرایز و عواطف بشری
۲۸۱	۶- ارتباط دادن انسان با واقعیتهای زندگی
۲۸۴	خلاصه مطالب این فصل
۲۸۸	خاتمه
۲۹۰	فهرست آیات
۲۹۷	فهرست منابع

بخش اول:

مثل و جایگاه آن

فصل اول:

کلیات

۱- مقدمه

سپاس و ستایش آفریدگاری را سزااست که بخشاینده است و بخشایگر و آدمی را به نور معرفت، بر دیگر آفریدگان خویش برتری داد.

دروود بر آخرین فرستاده او که پیروان خویش را از ظلمت جهل رهایی بخشید و دلیل راه آنان بر حق گردید.

و سپاس خدای را که، مرا فرصتی داد تا قدمی هرچند ناچیز بر دریای مصفا و زرخیر معارف الهی و گنجینه‌های ارزنده‌ی قرآنی گذارم تا از آموزه‌ها و حقایق کلام حق - که اوج کلام هستی است - الفت و مؤانستی یابم.

ناگفته پیداست که دنیای امروز، به دلیل سرگرمی و تعلق بشر به ماده و مصالح زوردگذر آن، او را تا حدّ قابل توجهی با این معارف و سلسله جنبانش، بیگانه و ناآشنا ساخته است.

التبه، اهتمام علمای دینی و اهل قلم بخش عمده‌ای از این راه را هموار کرده است تا بلکه مسلمانان را بیش‌تر از گذشته به این ثقل عظیم و حبل متین، معتصم گرداند و آنان، درون خویش را از غبارهای احتمالی حاصل از ظواهر فریبنده‌ی دنیا که بی‌شک، بانصوص الهی، مغایر و مباین است، بزدایند. اگر این تلاش‌ها مستمر باشد و حقایق را با زبان نور و درخور فهم توده مردم، بیان کند، به سهولت، به مقصد مطلوب - که همان آشنایی با کلام الهی و رضای حق تعالی است خواهیم رسید.

از این رو به منظور آشنایی هرچه بیشتر علاقه‌مندان، خصوصاً دانشجویان و

دانش آموزان گرامی، بر آن شدم تا تحقیقی به قدر میسور و بضاعت خویش، به فضل پروردگار سبحان، تهیه و تدوین کنم.

موضوع منتخب، بابی از ابواب معارف قرآنی «مثل در قرآن کریم» است این باب، در برگیرنده لطائف و حکمت‌ها و اندرزهای سبز و شیوایی است که پیام واقعی آن، عبرت است.

مثل‌های قرآنی انسان‌ها را وارسته و خداجو را به غور کردن در تاریخ زندگی انسان‌ها، عقاید، آداب و رسوم گذشتگان و گزینش راه صواب و امی دارد، لذا چه زیبا گفته است که «کلام خدا، دریای عزّت، عبرت و سعادت انسان‌ها است.»

آری قرآن مجید در طی آیات بیّنات، امثال و حکم جدیدی به عالم بشریت ارزانی نموده که به روزگاران، زیب دیوان ادب جهان به شمار می‌روند و هریک از آنها از زیباترین و باشکوه‌ترین جلوه‌های ادبی و هنری و تربیتی قلمداد می‌شوند. هرچند مثال‌های قرآن از نظر کمی معدود و محدود هستند، اما با این حال می‌توان گفت اگر در این کتاب آسمانی جز این تمثیلات نغز و گوهر بار مطلب دیگری یافت نمی‌شد همین مثال‌ها برای هدایت و تربیت نفوس بشری کافی بود، چرا که هریک از مثل‌های قرآن بسان مشعل‌هایی فروزان و پر فروغ، هدایت را به آدمی می‌نمایانند و او را از بیراهه‌ها باز می‌دارند، و به همین دلیل برخی محققین از مثل‌های قرآن با تعبیر «چراغ‌های قرآن» یاد نموده‌اند!

به جرأت می‌توان گفت روح قرآن و اهداف و اسلوب تربیتی آن در مثل‌های زیبای قرآن تجلی نموده، و شناخت دقیق و عمیق مثل‌های قرآنی و پی بردن به ظرایف و لطائف آنها به خوبی ما را به روح حاکم بر قرآن واقف می‌سازد.

گرچه موضوع «مثل‌های قرآن» از دیرباز مورد توجه دانشمندان و قرآن‌پژوهان بوده و دقت تأمل در لطایف و ظرایف مثل‌های قرآنی، مبدأ خلق آثار گرانسنگی در عالم اسلام بوده است، اما نگاهی اجمالی به مطالعات صورت گرفته بر روی مثل‌های قرآنی نشانگر آن است که محققین تا سده‌های پیشین غالباً از منظر ادبی و از جنبه‌های بلاغی به این موضوع نگریسته‌اند و بررسی ابعاد و جنبه‌های تربیتی مثل‌های قرآن و نقش مؤثر و منحصر به فردی که مثل‌های قرآن در پرورش نفوس و هدایت انسان‌ها بر عهده دارد، در آثار پیشینیان یا مغفول مانده و یا مورد مذاقه جدی قرار نگرفته است. در حالی که باید دانست در مثل‌های قرآنی، شنونده تنها خود را مواجه با یک جلوه ادبی و هنری محض نمی‌یابد که فقط احساسات او را برانگیزد و دیگر هیچ! بلکه در کنار این جنبه‌ها، اهداف و آثار تربیتی گوناگون و متعددی تعقیب می‌شود که نه تنها پنجه در احساسات و عواطف آدمی می‌افکند و او را تحت تأثیر جاذبه شگفت خود قرار می‌دهد؛ بلکه با استفاده از روش‌ها و ابزارهای ویژه تربیتی، او را به صحنه عمل آورده و تحوّل شگرف در نهاد وی می‌آفریند. به هر جهت باید اعتراف نمود که آنچه تاکنون درباره تمثیلات قرآنی به رشته تحریر درآمده هنوز نمی‌ازیم بی‌کران معارف نهفته در این پهنای ژرف است و جا دارد تا اندیشمندان و فرهیختگان با نگاهی دقیق و عمیق‌تر به مثل‌های قرآن، آنها را از زوایای مختلف مورد بررسی قرار دهند و به اسرار و رموزی که در قالب این مثل‌های به ظاهر ساده تجلی نموده است دست یابند.

در این رساله، اشاره به اهمیت، فوائد مثل و جایگاه و اهمیت مثل‌ها در قرآن کریم پرداخته‌ایم و با اشاره به برخی ویژگی‌های مهم و حایز اهمیت مثل‌های قرآنی تلاش

نموده‌ایم تا از منظر تربیتی به این موضوع نگریده و اهداف و آثار تربیتی مترتب بر تمثیلات قرآن را به طور واضح و روشن ارائه دهیم.

این پژوهش از لحاظ ساختاری این‌گونه تنظیم شده است که مشتمل بر سه بخش و نه فصل است در طی این فصول به کلیات، مفاهیم، اهمیت، فوائد و ویژگی‌ها و اقسام مثل‌های قرآنی پرداخته است. و همچنین به اهداف تربیتی مثل‌های قرآنی، نمونه‌های کاربردی تربیتی مثل‌ها و آثار تربیتی مثل‌های قرآنی و چگونگی تأثیر آن بر روی فرد و جامعه و کارایی آن در عرصه‌های زندگی بشری پرداخته است. و در پایان هر فصل مطالب به طور خلاصه ارائه شده است و در خاتمه به طور گذرا جمع‌بندی و نتیجه‌گیری نهایی امثال قرآنی پرداخته است.

ضمناً باید این نکته را یادآور شد که تفاوت این رساله با کتاب‌های امثال قرآن که به تفسیر آیات پرداخته‌اند در این است که کتب امثال بیشتر به جنبه ادبی، هنری، اسلوب بلاغی توجه نموده‌اند. و اکثر این پژوهش‌ها هر آیه که در آن واژه مثل بوده است. به عنوان آیات امثال قرآن بررسی کرده‌اند.

در این رساله علی‌رغم که به ابعاد ادبی، هنری، و اسلوب بلاغی امثال نگریده است به ابعاد دیگر همانند ابعاد تربیتی و آثار تربیتی امثال قرآن بر روی نفوس انسان‌ها و هدایت بشریت و تحلیل تفسیر این آیات که جنبه تمثیل دارد بیشتر مورد نظر بوده است و آیات که در آنها مثل معانی دیگری از قبیل داستان، صفت و غیره دارد نیز پژوهش و تحقیق صورت گرفته است. و در موارد متعدد برای توضیح بیشتر این آیات مثل از احادیث معصومین (ع) هم بهره‌ وافر گرفته است.

در مجموع، این تحقیق کاری است متناسب با بضاعت علمی نگارنده، تنها بدین

امید که خوشه‌ای از خرمن پربار قرآن کریم برگرفته و آن را به متولیان تعلیم و تربیت و تمامی مشتاقان و شیفتگان این کتاب آسمانی هدیه نمایم. با همه سعی و تلاش هنوز منقصت فراوان دارد به امید آنکه بزرگان علم به دیده عفو و اغماض بر آن بنگرند و طالبان علم در این وادی بی‌کران گام‌های مؤثرتری بردارند و از زوایای مختلف مورد بررسی قرار دهند. تا نقایص آن را مرتفع سازند.

امید است این تلاش اندک در پیشگاه حضرت احدیت مقبول گردد و مورد توجه بقیة الله الاعظم (عج) قرار گیرد.

والسلام علیکم